
В.С. Чорний,
кандидат філософських наук,
докторант Національної академії оборони України

РОЛЬ МОРАЛЬНО-ЕТИЧНИХ ЗАСАД У РЕФОРМУВАННІ ВІЙСЬКОВОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ УКРАЇНИ

Події останнього десятиліття засвідчили, що українське суспільство потребує цілісної концепції модернізації усіх сфер життєдіяльності. Реалізація цієї вимоги зумовлює зміст та спрямованість головних засад і першочергових завдань реформування військової організації України як вагової складової військової безпеки держави. Кінцевою метою цього різнопланового і довготривалого процесу має стати військова організація демократичного та гуманістичного типу як важливий елемент майбутнього громадянського суспільства, з гнучкими і мобільними структурами, постійно готовими до оперативних удосконалень.

Важлива роль під час реформування військової організації України належить морально-етичним засадам. В античний період на це особливу увагу звертав Платон. В епоху Відродження зазначену тему розвивав Н.Макіавеллі. В Україні цієї проблеми торкалися Г.Сковорода, Т.Шевченко, Д.Донцов та В.Липинський. На сьогодні названу проблему продовжують розширювати такі сучасні українські філософи, як В.Абрамов [1], В.Баранівський [2], С.Здіорук [6], Г.Темко [11] та ін.

На думку Платона, військова справа – таке само ремесло або мистецтво, і для нього, на підставі принципу розподілу праці, потрібна спеціальна підготовка. Тому воїни повинні бути хоробрими й освіченими. Спираючись на ці вимоги, Платон вибудував свою систему гімнастичного і музичного виховання, яку слід застосовувати при підготовці воїнів. Він, зокрема, вважав, що в обох сферах мають панувати сувора дисципліна, аскетичне життя та виснажливі вправи. Постійні заняття спрямованні на те, щоб зміцнити тіло, зробити його слухняним та убезпечити від надмірностей. З міфів і релігійних переказів воїнів необхідно знайомити лише з тим, що

зможе позитивно вплинути на їхню моральність. З музики та співу повинні бути виключені всі нововведення, якими мистецтво впливає на чуттєвість та викликає сентиментальність. Як виховний засіб Платон допускав тільки серйозний хоровий спів, який збуджує патріотичні і релігійні почуття [4, 142-144].

Криза середньовічного світобачення, а також розвиток соціокультурних процесів пізнього Середньовіччя призвели до якісних зрушень в європейській культурі. Наприкінці XIII – на початку XIV ст. поступово складається нове філософське світобачення, розпочинається генеза нового соціального руху, який згодом дістав назву Відродження. Одним з авторитетних представників цього періоду був флорентієць Н.Макіавеллі (1469-1527), який у своїй творчості відштовхувався від насильства (військової компоненти), що продовжувало відігравати чи не найпомітнішу роль у життєдіяльності тогочасних суспільств. На відміну від своїх сучасників, які намагалися відродити античні мистецтва й освіченість, Н.Макіавеллі був прихильником відродження старовинного римського військового духу, розраховував розбудити пам'ять про величний характер стародавніх римлян, яка дрімала в італійцях.

Найвищою метою політики, на думку Н.Макіавеллі, є велич, могутність і безпека держави, благо якої повинно стати головним законом суспільного життя. Для цього потрібно постійно зміцнювати обороноздатність держави, спираючись на досвід Римської імперії. У своїй праці “Державець”, присвяченій військово-соціальним передумовам формування сильної централізованої держави і морально-етичним засадам забезпечення її військової безпеки, він відзначав, що військова діяльність повинна стати обов'язковою для кожного члена суспільства, починаючи з правителя, який “не повинен мати ні інших помислів, ні інших турбот, ні іншої справи, крім війни, військових положень і військової науки, бо війна є єдиним обов'язком, який правитель не може перекласти на інших. Військове мистецтво наділене такою силою, що дає змогу не лише утримати владу тому, хто народжений правителем, а й досягти влади тому, хто народився простим смертним. І навпаки, коли правителі більше думали про задоволення, ніж про військові вправи, вони втрачали і ту владу, що мали. Нехтування цим мистецтвом є головною

причиною втрати влади, як і володіння ним є головною причиною отримання влади” [8, 127]. Розмірковуючи щодо ролі військової діяльності у житті античного суспільства, Н.Макіавеллі доходить висновку, що “зброя в руках власних громадян або воїнів, вручена їм через закон, ніколи ще не зашкодила; навпаки, вона завжди корисна, і цим шляхом можна краще зберегти чистоту державного ладу, ніж будь-яким іншим. Рим 400 років жив вільною державою і був озброєний; у Спарті свобода трималася 800 років; і навпаки, у багатьох інших державах, що не спираються на власну озброєну силу, свобода не зберігалася навіть 40 років” [9, 36-37]. Далі Н.Макіавеллі продовжує: “Стародавні вважали, що щаслива лише та республіка, яка має у своєму розпорядженні найбільшу кількість людей, які знають військову справу, бо не блиск коштовного каміння чи золота, а тільки страх зброї підкоряє собі ворогів. Усі помилки в інших галузях можна якимось чином виправити, але помилки на війні непоправимі, тому що караються негайно. Нарешті, володіння мистецтвом меча породжує відвагу, оскільки ніхто не боїться йти на справу, до якої він підготовлений. Тому стародавні вимагали від своїх громадян постійних занять військовими вправами...” [9, 67-68]. Саме ці засади італійський мислитель поклав у підґрунтя концепції будівництва військової організації Флорентійської республіки.

Ренесанс і філософія Ренесансу ознаменували собою пошук нових шляхів, нового способу, а також нового змісту філософствування. Врешті-решт цей пошук вилився у нову парадигму філософського мислення, яку можна визначити як філософську думку Нового часу. Цей період характеризувався кардинальними змінами не лише в науці і філософії, а й у суспільному житті багатьох країн та регіонів.

Соціальні революції в Англії XVII ст. і Франції XVIII ст. надзвичайно плідно збагатили своєю творчістю скарбницю всесвітньо-історичного досвіду взаємодії військової організації, держави і суспільства. Однією з рушійних сил Англійської революції виступила армія, яка відіграла вирішальну роль у встановленні нового соціально-політичного ладу в англійському суспільстві. Унаслідок проведених реформ була створена регулярна військова організація, яка фінансувалась із загальнодержавних джерел. Це була армія “нового зразка” або “нової моделі”. Її

особливістю була відмова від традиційного принципу, відповідно до якого офіцерську посаду міг обійняти лише “шляхетний”, джентльмен. Недаремно в цій армії з’явилася плеяда талановитих полководців. “Нова модель” у переважній більшості складалася з йоменів та вихідців із міських низів, які були згуртовані суворою дисципліною, морально-етичними вузами і нестримним бажанням довести війну до переможного кінця. Шотландський полководець Леслі, який мав досвід Тридцятилітньої війни, так відзивався про них: “Європа не знала кращих солдат” [3, 179].

До подій, що кардинально вплинули на перебіг історії (принаймні європейської) з повним правом належить Французька революція. Характеризуючи її, К.Клаузевіц писав: “Величезне значення Французької революції на іноземні країни полягає, вочевидь, не стільки в нових засобах війни і нових поглядах на її ведення, скільки в методах державного й адміністративного управління, які цілковито змінилися, у характері уряду, становищі народу тощо” [7, 736]. І тут під впливом революційних змін відбулася реорганізація військової організації, яка, крім іншого, ґрунтувалася на морально-етичних засадах. Найважливішим здобутком у цей період стало запровадження загальної військової повинності. Це справді було революційне рішення, без якого неможливо уявити перехід від традиційних воєн, що спиралися на обмежені за чисельністю постійні армії, до воєн народів.

Таким чином, соціальні революції в Англії XVII ст. і Франції XVIII ст. кардинально позначилися на взаємовідносинах між військовою організацією і державою. В Англії була створена військова організація “нової моделі”, яка передбачала регулярну армію, що фінансувалась із загальнодержавних джерел і комплектувалась за рахунок переважної більшості прошарків суспільства. У Франції взагалі вперше з часів Римської держави була конститутована загальна військова повинність, яка разом зі змінами у стратегії і тактиці сприяла створенню потужної імперії.

Французька революція, а також революційні війни, що згодом переросли у наполеонівські, мали неабиякий вплив на історичний розвиток Європи і, зокрема, на її філософську думку. Наприклад, у жовтні 1806 р., напередодні битви під Ієною, яка вже була захоплена Наполеоном, Г.Гегель писав Нітгаммеру: “Я спостерігав, як через

місто на рекогносцировку проїжджав імператор, ця світова душа” (diese Weltseele) [10, 415]. Щоправда згодом філософ дещо змінив свою думку про Наполеона, проте особливий погляд на місце війни і військової організації в житті суспільства та її взаємовідносин з державою у нього лишився протягом усієї його творчої діяльності.

У своїй праці “Філософія права”, критикуючи ідею І.Канта про вічний мир, Г.Гегель переконливо доводить, що оскільки “відносини між державами засновані на принципі суверенності, то вони в цьому аспекті перебувають у природному стані”, який передбачає “не загальну, конституційовану владу”, а “наявність особливої волі” [5, 366]. Якщо “особливі волі” не знаходять консенсусу з якогось питання, “суперечка між державами може бути розв’язана лише війною” [5, 367]. У зв’язку з цим виникає питання щодо “особливої частини, яка присвячена захисту держави”. Оскільки небезпека загрожує державі та її незалежності, обов’язок закликає всіх громадян до її захисту. Жертовність заради “збереження індивідуальності держави є субстанціальним ставленням усіх і тим самим загальним обов’язком” [5, 362]. Згодом, зауважує Г.Гегель, збройна сила держави перетворюється на постійну армію і з метою захисту своїх інтересів створює особливий або окремий стан – “стан хоробрості”. Отже, створення військового стану, який репрезентує собою збройні сили, на думку Г.Гегеля, є “така само необхідність, як і та, внаслідок якої інші особливі моменти, інтереси та справи створюють шлюб, промислові, державні, торгівельні та інші стани” [5, 362]. Виходячи з цього, він вважав “резонерством, яке переходить від однієї підстави до іншої, займаючись міркуваннями про вигоду і невигоду, пов’язану із запровадженням постійних армій” [5, 362]. Зазвичай, відзначає філософ, проблема вирішується не на користь армії, “оскільки поняття предмету досягнути важче, ніж одиничні, зовнішні аспекти, а також ще й тому, що інтереси і мета, особливості (витрати з їхніми наслідками, великі податки тощо) ставляться у цивільному (громадянському) суспільстві вище за те, що в собі і для себе необхідно і вважається лише засобом для цих інтересів і мети” [5, 362]. На думку Г.Гегеля, “військовий стан є станом загальності, якому належить захищати державу, і до обов’язку якого входить довести ідеальність у самому собі до існування, тобто принести себе в жертву” [5, 362]. Щоправда, хоробрість буває

різною. “Справжня хоробрість культурних народів полягає в готовності жертвувати собою на службі державі, де індивід є лише одним серед багатьох. Тут важлива не особиста мужність, а вступ до рядів загального” [5, 362]. Розмірковуючи про моральний дух суспільства та його готовність до захисту вітчизни, Г.Гегель писав: “Якщо ціле стає силою і, вирване із свого внутрішнього життя у собі, спрямовується назовні, оборонна війна перетворюється на загарбницьку” [5, 362].

Таким чином, війни як суспільно-політичне явище, на думку Г.Гегеля, виникають разом із державами, які перебувають у “природному стані”. А “природний стан” – це завжди стан війни, про що заявляли ще Т.Гоббс та І.Кант. Особливим зняряддям війни є постійна армія держави, сумнівів щодо наявності якої не повинно виникати ні в кого. А всі роздуми про її корисність чи некорисність є не що інше, як “резонерство”, пов’язане з нерозумінням сутності держави та необхідності її захисту. Постійна армія передбачає виникнення у суспільстві окремого соціального прошарку – “військового стану” або “стану хоробрості”, який формується на підставі загального військового обов’язку всіх членів суспільства. Відмінність військового стану полягає в особливості його життєдіяльності, яка передбачає “механічність зовнішнього порядку і служби”, “якнайповнішу слухняність і відмову від власної думки та міркування” [5, 363], готовність у будь-який момент принести себе в жертву заради захисту вітчизни. Тобто морально-етичні засади відіграють одну з провідних ролей у діяльності військової організації держави.

Погляди Г.Гегеля на війну та військову діяльність стали невід’ємною частиною його філософії історії. Вони позитивно вплинули на подальший розвиток наукових пошуків нового змісту названих категорій. Зокрема, підґрунтя світогляду та методології одного з реформаторів пруської армії – генерала К.Клаузевіца (1780-1831) становили гегелівська філософська система і діалектичний метод. Спираючись на них, К.Клаузевіц наполегливо шукав методи аналізу війни, взаємодії військової організації і держави та морально-етичних засад військової діяльності. Саме розв’язанню цих проблем присвячена його фундаментальна праця “Про війну”, яка й досі має величезний вплив на військову і філософську думку.

Все, що відбувається на війні, вважав німецький теоретик, відбувається за допомогою збройних сил, а все, що має відношення до збройних сил – їхнє створення, матеріально-технічне забезпечення та використання – входить до сфери військової діяльності [7, 50] суспільства. Створення збройних сил та їхнє всебічне забезпечення, на думку К.Клаузевіца – це лише засіб, а їх використання – мета. “Солдата закликають на службу, одягають, озброюють, навчають, він спить, їсть, п’є і марширує лише для того, щоб у свій час у належному місці вступити в бій” [7, 51]. Але цього замало. Для того, щоб війна набула своєї абсолютної досконалості, потрібна активна взаємодія між армією, суспільством і державою.

На думку К.Клаузевіца, формування постійних армій, переведених на професійні засади, стало позитивним кроком у розвитку європейської цивілізації. Кінець XVII ст. – епоху Людовіка XIV – можна вважати таким пунктом історії, коли збройні сили досягли найвищого ступеня свого розвитку. Їхнім підґрунтям стали гроші та вербування. Уряди, замінивши грошовими податками повинності своїх підданих, дедалі більше віддалялися від народу і лише себе вважали державою. За таких умов війна перетворилася на заходи уряду, що здійснювалися на кошти платників податків, за допомогою мандрівних вербувальників, які працювали у своїй державі і суміжних регіонах. Таке становище значно звужувало підґрунтя, на яке спиралися війни, армії втрачали боєздатність. Це яскраво засвідчили війни проти Франції, коли вишколені збройні сили Австрії та Пруссії були вщент розбиті революційною французькою армією. У 1793 р. на сцені історії з’явилася така сила, про яку до того часу не мали жодного уявлення. “Війна відразу ж знову стала справою народу, і до того ж народу у 30 мільйонів осіб, кожен з яких вважав себе громадянином своєї вітчизни” [7, 712]. А коли Наполеон усунув окремі перешкоди на цьому шляху, що накопичилися з часів революційних урядів, збройні сили Франції, які керувалися морально-етичним світоглядом, пройшли всю Європу, змітаючи на своєму шляху будь-який опір настільки впевнено і надійно, що там, де їм траплялася військова організація старого зразка, не виникало жодного сумніву в їхній перемозі.

Таким чином, на думку К.Клаузевіца, війна, яка з часів Наполеона знову стала справою всього народу, набула зовсім іншої

природи, максимально наблизившись до своєї абсолютної досконалості. Енергія ведення війни була значно посилена внаслідок збільшення засобів, широкої перспективи можливих успіхів і сильного збудження громадської думки. А метою військових дій став повний розгром противника [7, 707-712].

Роль взаємодії армії, суспільства і держави в захисті вітчизни, про яку мріяли Ф.Веґеції і Н.Макіавеллі і яка була занедбана з часів римської історії, знову постала на порядок денний. У зв'язку з цим надзвичайно важливе місце у війні К.Клаузевіц відводив морально-етичним засадам, які “наскрізь пронизують усю військову стихію”, здійснюючи вплив на перебіг збройної боротьби. До головних морально-етичних засад він залічував: талант полководця; військову доблесть армії та дух народу, який її комплектує.

Тривалий час, принаймні до першої світової війни, названий характер взаємодії військової організації та держави був властивий для більшості європейських суспільств. У ХХ ст. відносини між державою та військовою організацією рухалися у напрямі подальшої структурно-функціональної диференціації та державно-правової регламентації діяльності щодо забезпечення безпеки держави військово-силовими методами із залученням широких народних мас. Проте на межі століть намітилася тенденція до створення так званих добровільно-контрактних військових організацій як банального найманства.

В Україні теж точаться суперечки щодо подібної моделі забезпечення суспільством власної військової безпеки. На нашу думку, в умовах глибокої соціальної кризи, посиленої світовою економічною рецесією, та розколом суспільства за мовно-культурною та релігійною ознаками, така модель є неприйнятною. Оскільки на сучасному етапі потрібно здійснювати докорінну модернізацію українського суспільства, що передбачає, передусім, формування національної ідентичності, внаслідок чого постане єдина політична нація України, очолювана національною елітою [12].

Таким чином, на сучасному етапі розбудови України назріла нагальна необхідність у використанні морально-етичних засад не лише під час модернізації українського суспільства, а і при реформуванні військової організації держави. Це дасть можливість, з одного боку, сформувати відданого Україні військовика, готового

на самопожертву заради своєї Батьківщини, а з іншого — за рахунок ефективного реформування військової організації держави зміцнити військову безпеку держави. Водночас, поєднання морально-етичного ідеалу з любов'ю до Батьківщини стане великою ідеєю, яка об'єднає на духовних засадах українське суспільство та надихатиме його на творче життя.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Абрамов В.І.* Духовність суспільства: методологія системного вивчення. — К., 2004.
2. *Баранівський В.Ф.* Збірник наукових праць. Філософія. Політологія. Освіта і культура. Військова справа. — К., 2005.
3. *Барг М.А.* Великая английская революция в портретах ее деятелей. — М., 1991.
4. *Виндельбанд В.* Платон. — К., 1993.
5. *Гегель Г.В.Ф.* Философия права. — М., 1990.
6. *Здіорук С.І.* Суспільно-релігійні відносини: виклики Україні ХХІ століття. — К., 2005.
7. *Клаузевиц К.* О войне. — М., 2003.
8. *Макиавелли Н.* Государь. — СПб., 1993.
9. *Макиавелли Н.* О военном искусстве. — СПб., 1999.
10. *Тарле В.Е.* Наполеон. — Мн., 1993.
11. *Темко Г.Д.* Основи формування системи виховання воїна в Україні у період утвердження державності (світоглядно-філософський аналіз). — К., 1997.
12. *Українська політична нація: генеза, стан, перспективи.* — К., 2004.

Чорний В.С. Роль морально-етичних засад в реформуванні військової організації України.

У статті здійснено аналіз ролі морально-етичних засад реформування військової організації України на сучасному етапі. Обґрунтовується важливість зміцнення військової безпеки держави.

Ключові слова: військова безпека, військова організація держави, реформування, морально-етичні засади, національні інтереси.

Черный В.С. Роль морально-этических принципов в реформировании военной организации Украины.

В статье осуществлен анализ роли морально-этических принципов реформирования военной организации Украины на современном этапе. Обосновывается важность укрепления военной безопасности государства.

Ключевые слова: военная опасность, военная организация государства, реформирование, морально-этические принципы, национальные интересы.

Chornyy V.S. The role of morally-ethical principles of the reformation of Ukraine military establishment.

Author analyse the role of morally-ethical principles of reformation the Ukraine military establishment on a present-day stage. The importance of consolidation of the state military establishment is substantiated.

Key words: military security, state military establishment, reformation, moral-ethical principles, national interests.